

دانشگاه گیلان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد

بررسی پدیده دوزبانگی و رابطه آن با پیشرفت تحصیلی

دانش آموزان ابتدائی بندرانزلی

دانشجو:

فرشته کریمی

استاد راهنما:

دکتر محرم رضایتی کیشه خاله

استاد مشاور:

دکتر مریم دانای طوس

شهریور ۱۳۹۲

تقدیم به مادرم ،

به پاس خوبی‌ها و مهربانی‌های بی‌ریای او

تقدیر و تشکر

در ابتدا لازم می‌دانم از زحمات بی‌دریغ جناب آقای دکتر محترم رضایتی کیشه‌خاله، استاد راهنمایم، در طول اجرای این طرح صمیمانه قدردانی و تشکر کنم.

از دقت نظر و تلاش بی‌شائبه سرکار خانم دکتر مریم دانای طوس به‌عنوان استاد مشاور، از صمیم قلب تقدیر و تشکر می‌نمایم.

از حمایت‌های گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه گیلان و نیز سایر اعضای محترم هیأت علمی دانشگاه که افتخار شاگردی آنها را داشته‌ام، تقدیر و تشکر می‌نمایم.

از مساعدت‌ها و همکاری‌های مدیریت محترم آموزش و پرورش استثنائی استان گیلان، جناب آقای مهندس اسماعیل بشارتی مقدم، که در امر اجرای پرسش‌نامه طرح سنجش، بنده را یاری نمودند کمال سپاسگزاری را دارم.

از یاری و مساعدت مدیریت محترم اداره آموزش و پرورش شهرستان بندرانزلی و مدیران دلسوز دبستان‌هایی که در امر اجرای پرسش‌نامه، با بنده همکاری نمودند قدردانی می‌نمایم.

از تلاش و همکاری پژوهشکده آموزش و پرورش استان گیلان نیز نهایت تشکر و امتنان را دارم.

بهر روزی و سرافرازی تک تک بزرگواران را از خداوند متعال خواستارم.

چکیده

توجه به عملکرد تحصیلی به عنوان ملاکی جهت بررسی میزان دستیابی به اهداف آموزشی و نیز بررسی عوامل مؤثر بر آن از مهم ترین دغدغه های محققان آموزشی است. از میان این عوامل، عامل زبان به عنوان یک عامل مهم و اثرگذار در جوانب مختلف تحقق اهداف آموزشی بیش از سایر عوامل، شایسته توجه و اهتمام است و نسبت به آن نظرات مختلف و متفاوتی بیان شده است. در این تحقیق ضمن مقایسه عملکرد تحصیلی دانش آموزان دوزبانه و تک زبانه در دوره ابتدائی، به بررسی رابطه میان عملکرد تحصیلی دانش آموزان دختر و پسر در سال های تحصیلی دوره ابتدائی در درس خواندن فارسی (به عنوان عامل کلامی) و در درس علوم (به عنوان عامل مفهومی) و در معدل دروس (به عنوان عامل کلی) و عامل زبان (یک زبانه و دوزبانه) پرداخته می شود.

روش تحقیق این پژوهش، روش غیرآزمایشی از نوع علی پس از وقوع است. نمونه آماری شامل ۱۳۵ دانش آموز پسر و ۱۴۷ دانش آموز دختر پایه پنجم ابتدائی شهرستان بندرانزلی در سال تحصیلی ۱۳۹۲-۱۳۹۱ با میانگین ۱۱،۹ و انحراف معیار ۰،۵۳ می باشد. ابزار تحقیق، دو فرم جمع آورنده محقق ساخته است. در این پژوهش با توجه به فرضیه ها، از آزمونهای آماری مناسب استفاده شده است. یافته های تحقیق نشان داد که: بین عملکرد کلی، کلامی و مفهومی تحصیلی دانش آموزان تک زبانه و دوزبانه تفاوت معناداری وجود دارد. بین عملکرد کلی، کلامی و مفهومی دانش آموزان دختر و پسر تفاوت معناداری وجود ندارد. تعامل دوزبانه و جنسیت دانش آموزان در عملکرد کلی، کلامی و مفهومی آنان تأثیر معناداری ندارد. بین عملکرد کلی، کلامی و مفهومی دانش آموزان تک زبانه و دوزبانه در طی سال های تحصیل دوره ابتدائی تفاوت معناداری وجود دارد. به طور خلاصه با توجه به یافته های پژوهش حاضر و مبانی نظری پژوهش می توان با اطمینان بیان نمود که دوزبانه به عنوان یک معرف و یا یک شاخص از مجموعه علت ها، عامل تاثیرگذار منفی است.

کلید واژه ها: تک زبانه و دو زبانه، عملکرد تحصیلی، عملکرد کلی، عملکرد کلامی و عملکرد مفهومی.

Abstract

Academic performance as a criterion for the evaluation of educational objectives and investigation of the factors influential on it are the most important concern of educational researchers. Among these factors, language as an important and influential one on various aspects of educational objectives deserves more attention and different opinions have been expressed about it. This study compared the academic performance of elementary school male and female students in bilingual and monolingual setting to examine the relationship among their academic performance in Farsi (as a verbal factor), Science (as a conceptual factor) and their average score in all lessons (as a general factor) and the language factor (monolingual and bilingual). It was a non-experimental, ex post facto research method. The sample included 135 male students and 147 female students in fifth grade Anzali city in the academic year 1392 – 1391 (mean =11.9 and SD = 0.53). The Research instrument was a researcher-made form for collecting the required information. Given the assumptions of this study, appropriate statistical tests were used.

The research findings showed that there was a significant difference between monolingual and bilinguals' performance on verbal, conceptual and general factors, to the benefit of monolingual students. There was no significant difference between male and female students' performance. Also, there was no significant interaction between language factor and gender of students on their performance on verbal, conceptual and general factors. There was a significant difference between monolingual and bilinguals' performance on verbal, conceptual and general factors during the elementary school grades. In sum, based on the findings and theoretical framework of this study we could conclude that bilingualism is a negative factor for the performance of elementary school students under study.

Key words: Monolingual, Bilingual, Academic Performance, Overall Performance, Verbal Performance and Conceptual Performance.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان	
۱		فصل اوّل
۱		مقدمه
۲		۱.۱ بیان مسأله
۳		۱.۲ اهمّیت و ضرورت تحقیق
۴		۱.۳ اهداف پژوهش
۴		۱.۳.۱ اهداف کلی
۵		۱.۳.۲ اهداف اختصاصی پژوهش
۵		۱.۴ سؤال‌های پژوهش
۵		۱.۵ فرضیه‌های پژوهش
۵		۱.۶ تعریف واژه‌ها و اصطلاحات و متغیّره‌های تحقیق
۶		فصل دوّم
۶		مروری بر پیشینه تحقیق
۷		پیشینه نظری تحقیق /مقدمه
۷		۲.۱ مقدمه
۷		۲.۲ تعریف دوزبانگی و فرد دو زبانه
۸		۲.۳ شیوه‌های دو زبانگی
۹		۲.۴ طبقه‌بندی دوزبانگی براساس میزان تسلّط زبانی
۱۰		۲.۵ مهم‌ترین انواع دوزبانگی و آموزش و مراحل رشد آن
۱۲		۲.۶ عوامل مؤثّر در ماهیت دوزبانگی
۱۴		۲.۷ دوزبانگی و توانایی‌های زبانی
۱۵		۲.۸ رابطه توانایی‌های روساختی و ژرف‌ساختی
۱۶		۲.۹ برخورد زبان‌ها و اثرات آن
۱۶		۲.۹.۱ تأثیر زبان مادری در زبان دوّم
۱۶		۲.۹.۲ تداخل
۱۷		۲.۹.۲.۱ عوامل زبانی و غیرزبانی
۱۷		۲.۹.۳ تداخل و دوزبانه شدن در مقاطع سنی مختلف
۱۷		۲.۹.۳.۱ دوزبانگی دوران کودکی
۱۸		۲.۹.۳.۲ دوزبانگی دوران نوجوانی و بزرگسالی
۱۹		۲.۱۰ سن و آموزش زبان
۱۹		۲.۱۱ نقش زبان اوّل در آموزش

۲۰	۲.۱۱.۱ طبقه‌بندی توانایی‌های زبانی
۲۱	۲.۱۲ مرحله حساس دراکتساب زبان دوم
۲۲	۲.۱۳ تأثیرات دوزبانگی
۲۳	۲.۱۳.۱ دوزبانگی و رشدزبانی
۲۴	۲.۱۳.۲ دوزبانگی ومهارت زبانی
۲۵	۲.۱۳.۳ دوزبانگی وعملکردهوشی
۲۷	۲.۱۳.۴ ضرورت آموزش زبان دوم
۲۷	۲.۱۳.۵ دوزبانگی وزبان دوم
۲۷	۲.۱۳.۶ دوزبانگی وهویت کودک
۲۸	۲.۱۳.۷ دوزبانگی وخلقیت زبانی
۲۹	۲.۱۴ هوش
۳۲	۲.۱۵ دوزبانگی وتکالیف مربوط به زبان
۳۲	۲.۱۶ پیامدهای منفی دوزبانگی
۳۴	۲.۱۷ آموزش وپرورش دوزبانگی
۳۵	۲.۱۷.۱ زمان آموزش ونقش والدین
۳۷	۲.۱۷.۲ نقش معلمان
۳۹	۲.۱۸ پیشینه تحقیقات تجربی
۴۳	۲.۱۹ نقد و بررسی پژوهش های انجام شده
۴۴	فصل سوم
۴۴	روش تحقیق
۴۵	۳.۱ مقدمه
۴۵	۳.۲ روش تحقیق
۴۵	۳.۳ متغیرهای پژوهش
۴۶	۳.۴ روش کار
۴۷	۳.۵ جامعه آماری
۴۷	۳.۶ نمونه تحقیق
۴۷	۳.۷ برآورد حجم نمونه
۴۸	۳.۸ روش نمونه گیری
۴۸	۳.۹ ابزار جمع آوری اطلاعات
۴۹	۳.۱۰ روش تجزیه وتحلیل دادهها

۵۰	فصل چهارم
۵۰	یافته‌های تحقیق
۵۱	۴.۱ مقدمه
۵۱	۴.۲ بخش الف. مقایسه عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان تک‌زبان و دوزبان در دوره ابتدائی
۵۶	۴.۳ بخش ب: مقایسه عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبان و دو‌زبان در گروه‌های جنسی (دختر و پسر)
۶۶	۴.۴ بخش ت: مقایسه عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبان و دو‌زبان در طی سال‌های تحصیلی دوره ابتدائی
۷۹	فصل پنجم
۷۹	بحث و نتیجه‌گیری
۸۰	۵.۱ مقدمه
۸۰	۵.۲ یافته‌های تحقیق درباره فرضیه‌های اساسی پژوهش
۸۶	۵.۳ محدودیت‌های تحقیق
۸۷	۵.۴ پیشنهادهایی براساس یافته‌های تحقیق
۸۸	۵.۵ پیشنهادهایی برای محققان
۸۹	منابع فارسی
۹۱	پیوست‌ها

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۳	جدول ۱-۲: عوامل بازدارنده و کمک کننده در دو زبانگی
۵۲	جدول ۱-۴: آمار توصیفی عملکرد تحصیلی دانش آموزان یک زبانه
۵۳	جدول ۲-۴: آمار توصیفی عملکرد تحصیلی دانش آموزان دوزبانه
۵۴	جدول ۳-۴: آزمون آماری t-test
۵۵	جدول ۴-۴: آزمون U-mann-whitney برای مقایسه عملکرد تحصیلی دانش آموزان یک زبانه و دوزبانه
۵۶	جدول ۵-۴: توصیف عملکرد تحصیلی دانش آموزان دختر
۵۷	جدول ۶-۴: توصیف عملکرد تحصیلی دانش آموزان پسر
۵۸	جدول ۷-۴: آزمون t تست
۶۰	جدول ۸-۴: توصیف عملکرد تحصیلی دانش آموزان یک زبانه و دوزبانه در گروه های جنسیتی (دختر و پسر)
۶۳	جدول ۹-۴: توصیف و برآورد دامنه عملکرد تحصیلی دانش آموزان یک زبانه و دوزبانه در گروه های جنسیتی
۶۵	جدول ۱۰-۴: تحلیل واریانس دو طرفه
۶۶	جدول ۱۱-۴: توصیف عملکرد تحصیلی دانش آموزان یک زبانه و دوزبانه در معدل کل در سال های تحصیلی دوره ابتدائی
۶۸	جدول ۱۲-۴: مقایسه و بررسی معناداری تفاوت عملکرد تحصیلی دانش آموزان یک زبانه و دوزبانه در سال های تحصیل دوره ابتدائی
۷۰	جدول ۱۳-۴: توصیف عملکرد دانش آموزان یک زبانه دوزبانه در عامل کلامی و در سال های تحصیلی دوره ابتدایی
۷۱	جدول ۱۴-۴: مقایسه و بررسی معناداری تفاوت عملکرد تحصیلی دانش آموزان یک زبانه و دوزبانه در سال های تحصیل دوره ابتدائی
۷۳	جدول ۱۵-۴: توصیف عملکرد تحصیلی دانش آموزان یک زبانه و دوزبانه در درس های عامل مفهومی و در سال های تحصیل دوره ابتدائی
۷۴	جدول ۱۶-۴: مقایسه و بررسی معناداری تفاوت عملکرد تحصیلی دانش آموزان یک زبانه و در سال های تحصیل دوره ابتدائی دوزبانه
۷۶	جدول ۱۷-۴: بررسی یکسانی واریانس ها برای انتخاب آزمون آماری مناسب
۷۶	جدول ۱۸-۴: one way Anova
۷۶	جدول ۱۹-۴: بررسی رتبه ای معناداری تفاوت مقدار تفاوت های عملکردی در طی سال های تحصیل دوره ابتدائی
۷۷	جدول ۲۰-۴: آزمون تعقیبی ((Tukey))

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۵۴	نمودار ۱-۴: نمایش عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه
۵۸	نمودار ۲-۴: توصیف عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر و پسر
۵۹	نمودار ۳-۴: تفاوت عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در گروه‌های جنسیتی (دختر و پسر)
۶۱	نمودار ۴-۴: عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دو زبانه مورد مطالعه در عامل مفهومی براساس جنسیت
۶۱	نمودار ۵-۴: عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دو زبانه مورد مطالعه در عامل کلامی براساس جنسیت
۶۲	نمودار ۶-۴: عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دو زبانه مورد مطالعه در معدل کل براساس جنسیت
۶۷	نمودار ۷-۴: نمایش مقایسه‌ای عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در طی سال‌های دوره ابتدائی در معدل کل
۶۹	نمودار ۸-۴: عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در عامل معدل کل
۷۱	نمودار ۹-۴: نمایش مقایسه‌ای عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در طی سال‌های دوره ابتدائی در عامل کلامی
۷۲	نمودار ۱۰-۴: میزان تفاوت عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در درس‌های عامل کلامی
۷۴	نمودار ۱۱-۴: نمایش مقایسه‌ای عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در طی سال‌های دوره ابتدائی در عامل مفهومی
۷۵	نمودار ۱۲-۴: میزان تفاوت عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در درس‌های عامل مفهومی
۷۸	نمودار ۱۳-۴: نمایش جمع‌بندی تفاوت‌های موجود در عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در طی سال‌های تحصیلی دوره ابتدائی

فصل اوّل

مقدمه

۱.۱ بیان مساله

مهمترین وظیفه زبان، انتقال مفاهیم است. از این رو می‌توان گفت که زبان و یادگیری با یکدیگر ارتباط دارند و زبان در یادگیری نقش اساسی دارد. البته زبانی که در آموزش مورد استفاده قرار می‌گیرد همان زبانی نیست که شخص از کودکی به آن سخن می‌گوید.

توجه به عملکرد تحصیلی به‌عنوان ملاکی جهت بررسی میزان دستیابی به اهداف آموزشی و نیز بررسی عوامل مؤثر بر آن از مهم‌ترین دغدغه‌های محققان آموزشی است. از میان این عوامل، عامل زبان به‌عنوان یک عامل مهم و اثرگذار در جوانب مختلف تحقق اهداف آموزشی بیش از سایر عوامل شایسته توجه و اهتمام است و نسبت به آن نظرات مختلف و متفاوتی بیان شده است. محققانی نظیر مک نامارا^۱ و لیرون^۲ معتقدند که عموماً کودکان دوزبانه نسبت به کودکان یک‌زبانه عملکرد ضعیف‌تری دارند و دوزبانگی در دوران کودکی در پیشرفت تحصیلی کودکان نتیجه منفی دارد.

از طرفی پارادایز^۳ در تحقیق خود درباره "توانایی زبانی و دیگر سازوکارهای کلامی- مغزی دخیل در فرایند یادگیری" بیان می‌کند که ارتباط کلیه این سازوکارهای کلامی بین تک‌زبانها و دوزبانها یکسان است. بنابر بیان مایکل پارادایز، اگر کودک به صورت ارثی دچار مشکلات مغزی نباشد و رشد طبیعی خود را طی کند، در سنین ۲-۵ سالگی برای جبران مشکلات زبانی خود از دو مکانیزم زبانی استفاده می‌کند. استفاده درهم از فرهنگ واژگان و... از نشانه‌های این دوره بوده و طبیعی است. در هر صورت با شروع سن مدرسه (۶-۷ سالگی) چه کودک تک‌زبان و چه کودک دوزبان در درک و بیان مفاهیم از مکانیزم کلامی یکسانی استفاده می‌کنند و عملکرد کلامی یکسانی ارائه می‌دهند (عبدی، ۱۳۸۳: ۶).

مارکوس^۴ معتقد است یادگیری دو زبان به‌طور مستقیم بر مهارت خواندن، روابط اجتماعی و توانایی‌های ادراکی کودکان در محیط آموزشی تاثیر مثبت دارد. تحقیقات نشان داده است کودکانی که زبان دوم می‌آموزند خلاق‌ترند و بهتر از کودکان تک‌زبان می‌توانند به حل مساله بپردازند و در تستهای هوش نیز توانایی بیشتری از خود نشان می‌دهند (همان: ۳).

این افراد توانایی بیشتری در ارتباط با مردم دارند. بیشتر به مطالعه ادبیات روی می‌آورند و بیشتر سفر می‌کنند و همچنین در بازار کار نیز موفقند. (همان: ۹).

طبق دیدگاه اولر^۵ دوزبانگی می‌تواند دو مکان کاملاً متفاوت را برای کودک به بار آورد: واگر با شیوه صحیح صورت پذیرد، موجب بروز مزایای زبانی و اجتماعی فراوانی در کودک می‌شود. اما اگر والدین یا مدرسه محیط نامناسبی برای رشد زبانی کودک فراهم آورند شاهد شکل گرفتن دوزبان ناقص و عملکردهای ذهنی و ادراکی نادرست در کودک خواهیم بود. همچنین افت تحصیلی در دانش آموزان دوزبان، بیشتر مربوط به عامل مهاجرت و فشارهای روحی و مشکلات زندگی جدید و تلاش برای سازگاری با محیط جدید است. تحقیقات دنباله‌دار وی نشان داد که کودکان دو زبانه پس از گذشت مدتی، در برخی توانایی‌های اجتماعی و ادراکی از کودکان تک‌زبانه موفق‌ترند (همان: ۴).

بیتس بیان می‌کند که دانش ما از روند آغاز فراگیری زبان دوم در کودکانی که زبان دوم را پس از زبان اول

می‌آموزند بسیار ناچیز است. فقط این را می‌دانیم که این کودکان زبان دوم را به صورت علمی و قانونمندی می‌آموزند. ولی هنوز از تبعات آن در جوانب مختلف زندگی فرد نظیر توانایی در زبان اول، سرعت انتقال مفاهیم و..... اطلاع کافی نداریم چرا که بیشتر مطالعات انجام شده در خصوص روند ذهنی و زبانی این کودکان، هم به لحاظ تئوری و هم به لحاظ تجربی معطوف به بزرگسالان بوده‌است. براساس بررسی‌های انجام شده روی دوزبان‌های آلمانی-سوئدی برای یکسان شدن مهارت زبانی اول و دوم به ۴ تا ۶ سال تجربه زبانی متوالی و برنامه ریزی شده نیاز است. (این دوره معادل وحتی بیشتر از دوره ابتدایی ما است). به نظر محققان با افزایش تسلط زبانی بر زبان دوم مهارت‌های زبانی و سرعت بازیابی اطلاعات در زبان اول تا حدی کاهش می‌یابد(همان:۵).

در ایران شایع‌ترین دوزبانگی، دوزبانگی آموزشی است که در این تحقیق نیز همین نوع از دوزبانگی مورد بررسی قرار می‌گیرد. کودک تا سن مدرسه (پس از اتمام دوره اول زبان‌آموزی) به دلیل آموزش و پرورش رسمی با زبان فارسی مواجه می‌شود، این نوع معمولاً دوزبانگی متوالی نیز نامیده می‌شود. پژوهش حاضر ضمن بررسی دیدگاه‌ها و نظرات مطرح شده درباره اثرات دوزبانگی بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان، به مقایسه عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبان (فارس) و دوزبان (ترک-فارس) (تالش-فارس) (گیلک-فارس) در پنج پایه دوره ابتدایی می‌پردازد.

۱.۲ اهمیت و ضرورت تحقیق

وجود پیشرفت بسیار زیاد وسایل ارتباطی در جهان امروز و دلایل بسیار نظیر مهاجرت، اشتغال، انتقال مفاهیم علمی همراه با افزایش تعاملات اجتماعی، شناخت پدیده آموزش یا ارتباط با زبان دوم را بیش از پیش ضروری نموده و پرداختن به خوب یا بد بودن دوزبانگی به عنوان یکی از ابعاد آموزش و پرورش جهانی امروز مورد توجه اندیشمندان تعلیم و تربیت می‌باشد. از سوی دیگر زبان، حامل فرهنگ، تمدن و آداب و رسوم یک ملت است و برای حفظ و غنای آن در روند جهانی شدن، شناخت توانایی‌ها و قابلیت‌های زبانهای بومی و منطقه‌ای در مواجهه با دو یا چندزبانگی یک فعالیت فرهنگی و ریشه‌ای در جهان پرتعامل امروزی می‌باشد.

همچنین توجه به زبان مادری، توجه به فرهنگ و قومیت و پیشینه تاریخی و اجتماعی افراد است و به عنوان یک اصل مهم، حق هر فردی است. اعمال برخی قوانین اجتماعی (حتی آموزش و پرورش رسمی) در صورتی که درست برنامه‌ریزی نشود از سوی افراد به عنوان یک تجاوز محسوب می‌گردد و در نهایت منجر به ازهم‌گسیختگی پیوندهای اجتماعی می‌شود.

در دنیای امروز (به خصوص در جوامع غربی) بیشتر کودکان، خود را در محیطی می‌بینند که افراد در آن با بیش از یک زبان تکلم می‌کنند. طبق یک گزارش در سال ۱۹۹۰، حدود یک هفتم جمعیت آمریکا (۳۱/۸ میلیون نفر) در خانه به زبانی غیر از زبان انگلیسی صحبت می‌کنند، که شش میلیون نفر آنها کودکان بودند (استیک؛ ربان و آلرکون). البته نسبت‌های دوزبانگی به سرعت در حال ازدیاد و رشد است. طبق آخرین گزارش انجمن تحقیقات آموزشی آمریکا میزان استفاده از زبان‌های غیرانگلیسی در منازل آمریکائی‌ها افزایش چشمگیری داشته؛ به نحوی که در سال ۲۰۰۰ سخن گفتن به زبان‌های چینی ۶۲٪، ویتنامی ۹۹٪، روسی ۹۲٪، عربی ۷۳٪، فرانسوی ۴۲٪، اسپانیایی ۶۲٪ افزایش یافته‌است. همچنین تنوع مشاغل در اقصی نقاط جهان و پراکندگی حرفه‌های مختلف، لزوم

برقراری ارتباط، وجودشاهراه‌های ارتباطی و امکان تبادل تجربیات و علوم و اطلاعات و ... ضرورت توجه به پدیده دوزبانگی (خوب یا بد بودن دوزبانگی) و بررسی تبعات آن را صد چندان می‌کند (عبدی، ۱۳۸۳: ۳).

در نسل دوم مهاجران آمریکا، فرزندان همواره تشویق می‌شدند عادات و فرهنگ و زبان اکثریت جامعه را بپذیرند. اما امروزه با توجه به شناخت تفاوت‌های فرهنگی ضمن جهانی شدن، مردم علاقه‌مند حفظ فرهنگ و آداب رسوم خود نیز هستند و در این میان توجه به زبان مادری ضامن حفظ فرهنگ مادری و قومی است. از سوی دیگر توجه به زبان بر مهارت‌های خواندن، روابط اجتماعی و توانایی‌های کودک در محیط آموزشی و شکل‌گیری هویت اجتماعی او تأثیر مثبت دارد (همان).

براساس آمار موجود، زبان مادری حدود کم‌تر از نیمی از مردم ایران فارسی است که خود دارای لهجه‌های مختلف می‌باشد و نیمی دیگر به زبان‌های محلی: گیلکی، کردی، ترکی، بلوچی، لری، سوری، عربی و ارمنی و ... سخن می‌گویند. با توجه به مطالب فوق می‌توانیم بگوییم دوزبانگی در ایران یک قاعده کلی و یک اصل است نه یک استثناء و چنانچه یادگیری زبان دوم با دقت و حساسگری و با شناخت کافی برنامه‌ریزی نشود دوزبانگی در دوران کودکی به دوزبانگی نابهنجار تبدیل شده و علاوه بر اثرات منفی، بر عملکرد تحصیلی و سرنوشت شغلی و از این طریق بر پایگاه اجتماعی افراد اثر می‌گذارد. همه امتحانات آموزشی ورودی دانشگاه‌ها، مشاغل رسمی و سایر جوانب زندگی اجتماعی و کاری، به زبان رسمی کشور برگزار می‌شود و هرگونه ضعف و قدرت که افراد در زبان رسمی دارند در نتایج امتحانی منعکس می‌شود. البته عواملی نظیر پایگاه اجتماعی-اقتصادی، تحصیلات والدین، نزدیکی ساختار زبان مادری با زبان اصلی نیز تأثیرگذار می‌باشد.

توجه به این مسأله به خصوص در سال‌های اولیّه تحصیل با توجه به اهمّیت این دوره در شکل‌گیری شخصیت فردی و اجتماعی افراد غیر قابل چشم‌پوشی است و عدم توجه کافی به این مسأله و عدم شناخت کامل تبعات و جوانب آن موجب سرایت پیامدهای منفی به سایر جوانب عاطفی نظیر سرخوردگی، شرمساری، مشکلات ایجاد ارتباط، افت اعتماد به نفس و دیگر آسیب‌های شخصیتی و در نتیجه عدم توفیق در تعلیم و تربیت می‌گردد.

۱.۳ اهداف پژوهش

در تعلیم و تربیت جدید، کوشش بر این است که ضمن حفظ فرهنگ و آداب و رسوم بومی و قومی افراد، امکان تحصیل و شکوفایی استعدادها برای همه آحاد به‌طور شایسته فراهم گردد و از سوی دیگر، مطالعه تأثیر عوامل فرهنگی بر تعلیم و تربیت و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان برای برنامه‌ریزان آموزشی کشور یک نیاز مهم به شمار می‌رود.

۱.۳.۱ هدف کلی

در این تحقیق ضمن مقایسه عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دوزبانه و تک‌زبانه در دوره ابتدائی به بررسی رابطه میان عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان در سال‌های تحصیلی دوره ابتدائی در درس خواندن فارسی (به عنوان عامل کلامی) و در درس علوم (به عنوان عامل مفهومی) و در معدل دروس (به عنوان عامل کلی) و عامل زبان (یک زبانه و دوزبانگی) پرداخته می‌شود.

۱.۳.۲ اهداف اختصاصی پژوهش حاضر

۱- بررسی تفاوت عملکرد کلی، کلامی و مفهومی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در دوره ابتدائی.

- ۲- بررسی تفاوت عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی دانش‌آموزان پسر و دختر در دوره ابتدائی.
- ۳- بررسی تعامل دوزبانگی و جنسیت در عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی دانش‌آموزان دوره ابتدائی.
- ۴- بررسی تفاوت عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در طی سال‌های تحصیل دوره ابتدائی.
- ۱.۴ سوال‌های پژوهشی به شرح زیر بیان می‌شود:**

- ۱- آیا بین عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه تفاوت معناداری وجود دارد؟
- ۲- آیا بین عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی دانش‌آموزان پسر و دختر تفاوت معناداری وجود دارد؟
- ۳- آیا تعامل دوزبانگی و جنسیت دانش‌آموزان در عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی آنان تأثیر معناداری دارد؟
- ۴- آیا بین عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در طی سال‌های تحصیل دوره ابتدائی تفاوت معناداری وجود دارد؟

۱.۵ فرضیه‌های پژوهشی به شرح زیر بیان می‌شود:

- ۱- بین عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه تفاوت معناداری وجود دارد.
- ۲- بین عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی دانش‌آموزان پسر و دختر تفاوت معناداری وجود ندارد.
- ۳- تعامل دوزبانگی و جنسیت دانش‌آموزان در عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی آنان تأثیر معناداری ندارد.
- ۴- بین عملکرد کَلّی، کلامی و مفهومی دانش‌آموزان یک‌زبانه و دوزبانه در طی سال‌های تحصیل دوره ابتدائی تفاوت معناداری وجود دارد.

۱.۶ تعریف واژه‌ها و اصطلاحات و متغیرهای تحقیق:

متغیر مستقل: عامل زبان و پایه تحصیلی

متغیر مستقل اصلی در این پژوهش عبارت است از عامل زبانی با دو سطح یک‌زبانی و دوزبانی. منظور از دوزبانگی در این پژوهش دانش‌آموزان آذری‌زبان، تالش‌زبان و گیلک‌زبان می‌باشند که در شروع مدرسه با زبان فارسی آشنا شده‌اند و به زبان فارسی آموزش می‌بینند. به عبارت دقیق‌تر دوزبانگی مورد مطالعه در این تحقیق دوزبانگی متوالی است که به لحاظ کاربرد و علت پدید آمدن آن می‌تواند دوزبانگی مدرسه‌ای نیز نامیده شود.

متغیر وابسته: عملکرد تحصیلی

در این پژوهش منظور از عملکرد تحصیلی، نمره‌های اخذ شده توسط دانش‌آموزان در امتحانات پایانی هر سال تحصیلی است و به سه شکل زیر دسته‌بندی شده و مورد بررسی و مقایسه قرار می‌گیرد:

عامل کلامی: نمره‌ها و میانگین نمره‌های اخذ شده توسط دانش‌آموز در درس‌های (املاء، انشاء و خواندن فارسی) در امتحانات پایانی هر سال در دوره ابتدائی.

عامل مفهومی: نمره‌ها و میانگین نمره‌های اخذ شده توسط دانش‌آموز از درس‌های (ریاضی و علوم) در امتحانات پایانی هر سال در دوره ابتدائی.

معدل کل: میانگین نمره‌های پایانی اخذ شده در مجموع دروس یک سال تحصیلی در یک پایه از دوره ابتدائی.

متغیر کنترل: بررسی عملکرد تحصیلی.

فصل ۲

مروری بر پیشینه تحقیق

عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان و میزان دستیابی به هدف‌های آموزشی همواره مورد توجه محققان، معلمان، اولیاء، دانش‌آموزان و برنامه‌ریزان بوده است. عملکرد تحصیلی^۱ تحت تأثیر بسیاری از عوامل و تعامل آنها شکل می‌گیرد از جمله عوامل فردی و وراثتی نظیر هوش عمومی، وضعیت روانی و...؛ عوامل اجتماعی نظیر خانواده، جامعه، گروه دوستان؛ عوامل آموزشی نظیر کیفیت تدریس، محتوای آموزشی و... .

شروع دوره آموزشی و سال‌های اولیه تحصیل (دوره ابتدائی) از مهم‌ترین دوره‌های رشد اجتماعی و آموزشی است. به همین دلیل شناسایی هرچه بهتر و کامل‌تر عوامل تأثیرگذار بر روند تعلیم و تربیت در این دوره تحصیلی می‌تواند موجب طراحی و برنامه‌ریزی صحیح‌تر در جهت آموزشی بهتر باشد.

یکی از عوامل بسیار مهم و به‌عبارت دیگر، مهم‌ترین عامل تأثیرگذار در تعلیم و تربیت دوره ابتدائی و تنها راه برقراری ارتباط و انتقال مفاهیم در این دوره، عامل زبان است و بعدها با پیشرفت و ارتقاء سطوح علمی روش‌های دیگری نیز برای انتقال مفاهیم به کار گرفته می‌شود، هر چند عامل زبانی، همواره جایگاه مهم و با ارزش خود را حفظ می‌کند. در این فصل پس از مروری کوتاه بر تعلیم و تربیت دوره ابتدائی^۲، ویژگی‌های پدیده دوزبانگی^۳، علل پیدایش و انواع آن را از جهات مختلف مورد بررسی قرار می‌دهیم و سپس شایع‌ترین انواع دوزبانگی در ایران و در مرحله بعد نظریه‌های مختلف درباره دوزبانگی و دیدگاه‌های متفاوت نظریه‌پردازان درباره تأثیر دو زبانی بر جوانب مختلف فردی و اجتماعی افراد را مورد بررسی قرار می‌دهیم. سپس گذری اجمالی خواهیم داشت بر تحقیقات انجام شده در این زمینه و در خاتمه نیز با جمع‌بندی مطالب فوق نقد و بحثی بر تحقیقات قبلی خواهیم داشت.

۲.۲ تعریف دوزبانگی و فرد دوزبانه

دوزبانگی یا چندزبانگی، به معنی دانستن و به کار بستن دو یا چند زبان متفاوت است، به طوری که فرد بتواند از هر زبان بر حسب مورد برای نیازهای ارتباطی خود استفاده کند. شرایط دوزبانه شدن ممکن است به طور همزمان و به شیوه زبان مادری باشد و یا یکی از زبانها به عنوان زبان دوم یا زبان خارجی فراگرفته شده باشد.

چون در جامعه افراد به دلایل و شرایط مختلف، دوزبانه می‌شوند، به همین سبب عملاً دوزبانگی یا چندزبانگی در افراد و جوامع مختلف به یک شکل و یک میزان نیست و همواره در بررسی‌ها و طبقه‌بندی‌ها، دوزبانگی را باید به عنوان یک پدیده نسبی تلقی کرد (نیلی پور، ۱۳۸۰: ۸۷).

¹ Academic Performance

² Primary school

³ Bilingualism

۲.۳ شیوه‌های دوزبانگی

معمولاً دوزبانگی یا دوزبانه شدن به دو شیوه طبیعی و یا آموزشی در جامعه رواج پیدا می‌کند. در دوزبانگی طبیعی، فرد از آغاز تولد یا در طول رشد خود در یک خانواده یا یک جامعه دوزبانه زندگی می‌کند و در طی دوران شکل‌گیری ساختار آواشناسانه ذهن بدون هیچ گونه آموزش رسمی از دو زبان بهره‌مند می‌شود و در نتیجه در هر دو زبان توانایی درک و کاربرد ارتباطی به دست می‌آورد. این شرایط دوزبانه شدن معمولاً منجر به دوزبانگی برابر^۱ می‌شود. در این موقعیت ممکن است هر دو زبان برای فرد در حکم یک زبان مادری تلقی شود. آموزش رسمی با زبان دوم یا استفاده از زبان آموزشی به غیر از زبان مادری نیز می‌تواند منجر به دوزبانه شدن فرد بشود. آموزش رسمی موجب می‌شود عده‌ای خواسته یا ناخواسته در هر کشور با یک زبان دیگر (که زبان آموزشی یا زبان رسمی نام دارد) آشنا و به اصطلاح دوزبانه شوند (نیلی پور، ۱۳۸۰: ۸۷).

چون عوامل مختلفی در پیدایش دوزبانگی و کیفیت آن دخالت دارند، دارای ماهیت نسبی است. بنابراین دوزبانگی را می‌توان برحسب مشخصات مختلف به انواع و درجات مختلف طبقه‌بندی کرد. انگجی در یک تقسیم‌بندی کلی و متناسب با وضعیت دوزبانگی در ایران با ملاک قرار دادن توان و مهارت فرد در دو زبان، دوزبانگی را به دو دسته دوزبانگی برابر و دوزبانگی نابرابر تقسیم می‌کند. دوزبانه برابر (هماهنگ) دو سیستم زبانی مستقل را مورد استفاده قرار می‌دهد. به عبارت دیگر فهمیدن پیام دریافت شده با زبان (الف) و تهیه و دادن پاسخ به همان زبان (الف) دریافت پیام به زبان (ب) آماده کردن و پاسخ دادن به همان زبان یا به زبان (الف) توسط دو سیستم مستقل زبانی انجام می‌گیرد. در حالی که در دوزبانگی نابرابر یک سیستم زبانی غالب فعال است و به عبارت دیگر وقتی پیامی به زبان (الف) (زبان مادری) دریافت می‌گردد به همان زبان پاسخ داده می‌شود در حالی که اگر مفهوم به زبان (ب) (غیر زبان مادری) دریافت گردد، برای فهمیدن ابتدا باید به زبان (الف) برگردانده شود و جواب نیز به همین ترتیب اول به زبان (الف) برگردانده و سپس برای پاسخ دادن به زبان (ب) برگردانده شود. می‌توان چنین نتیجه گرفت که کار کدگذاری و رمزگردانی نابرابر، بخش اعظمی از انرژی و فضای ذهنی را که باید صرف درک فهم و تجزیه و تحلیل آنی و سریع مفهوم و برقراری ارتباط مفاهیم شود را از دست خواهد داد (همان: ۸۹).

این، همان مسأله‌ای است که در میان فرضیات و اهداف این پژوهش به دنبال بررسی آن هستیم. بسیاری از زبان‌شناسان با توجه به زمان شروع دوزبانگی و نیز توانایی و میزان تسلط زبانی به انواع متفاوت دوزبانگی توجه دارند و براساس این دو ویژگی پدیده دوزبانگی را دسته‌بندی و تبعات آن را مورد بررسی قرار می‌دهند.

الف: طبقه‌بندی دوزبانگی بر اساس زمان شروع آموزش:

۱- دوزبانگی زودهنگام^۲: طبق نظر کوهنرت در نتیجه مطالعه کودکان دوزبانه اسپانیولی و انگلیسی به نظر می‌رسد هرچه سن فراگیری دو زبان کم‌تر باشد، فراگیری زبان در شرایط بهتر و با کیفیت بهتری صورت می‌گیرد. البته این نظر با یافته‌های زبان‌شناسان و زیست‌شناسانی که درباره زبان مطالعه نموده‌اند مبنی بر شکل‌گیری ساختار

^۱.Balanced bilingualism

^۲.Early Bilingualism

آواشناسانه منبع ذهن در دورهٔ طلایی زبان آموزی که به اصطلاح دریچه‌های یادگیری زبان^۱ نامیده می‌شود مطابقت دارد.

طبق نظریه پنفیلد^۲ فعالیت سلول‌های مغزی به‌گونه‌ای است که در سنین کودکی و خردسالی به‌راحتی می‌توان اثر دوزبانگی را در انسان به کنترل درآورد و با افزایش سن این امر مشکل‌تر می‌گردد. و معتقد است که در سنین دوم و سوم زندگی، نوعی شبکهٔ عصبی برای ایجاد ریتم کلام آهنگ و ساختمان جملات در کرتکس شکل می‌گیرد که بعدها منظومه‌های توانائی کلامی را می‌سازند. دوزبانگی زود هنگام بر دو نوع است:

الف. دوزبانگی همزمان^۳ :

کودک هر دو زبان را همزمان فرا می‌گیرد کوهنرت می‌گوید مشکلات تکلم زبانی در صورت آموزش همزمان و در اوان کودکی تا حد زیادی کاهش می‌یابد. در این شکل از زبان آموزی کودک در شروع تحولات زبان آموزی و آواشناسی در اوان کودکی به دلایل مختلف نظیر پدر و مادر دوزبانه و... به طور همزمان آواهای دو یا چند زبان را فرامی‌گیرد. البته دربارهٔ این شکل از زبان آموزی و تبعات آن، نظرات متفاوت و گاه مخالفی توسط دانشمندان رشته‌های مختلف علوم طرح شده که در بخش مربوط به آن خواهیم پرداخت.

ب. دوزبانگی متوالی^۴ :

آموزش زبان دوم پس از آموزش زبان اول آغاز می‌شود. روند آموزش در کودکانی که به صورت متوالی به یادگیری زبان می‌پردازند، قانونمند است و توان دو زبانگی در این نوع تابعی است از متغیرهای بسیاری مانند استعداد ذاتی، سن شروع، روش آموزش، انگیزه، میزان کاربری، میزان نزدیکی ساختار زبان دوم با زبان اول و... .

۲- دوزبانگی دیر هنگام^۵ :

تلاش برای یادگیری زبان دوم در بزرگسالی و بعد از دورهٔ حساس^۶ یا بلوغ است. دوزبان‌های این گروه همگی دوزبان‌متوالی هستند (عبدی، ۱۳۸۳: ۴).

۲.۴ طبقه بندی دوزبانگی بر اساس میزان تسلط زبانی

گرچه نمی‌توان سطح مشخص و تعریف شده‌ای را برای تعیین مقدار تسلط زبانی دو زبانه‌ها ارائه داد، اما برخی زبان‌شناسان دوزبانگی را از این حیث به چهار گروه تقسیم می‌کنند:

۱- دوزبانگی غیر فعال^۷:

در این حالت شخص به زبان اول کاملاً تسلط دارد و زبان دیگر را نیز می‌تواند درک کند. ولی توانائی صحبت کردن به آن زبان را ندارد. این نوع دو زبانگی معمولاً بیشتر در نتیجهٔ آموزش دانشگاهی زبان در سنین بالا پدید

1. language learning windows

2. Penfield

3. Simultaneous Bilingualism

4. Sequential Bilingualism

5. Late Bilingualism

6. Critical Period

7. Passive Bilingualism